

Античный Мир и Археология, Межвузовский сборник научных трудов Саратов, издательство "Научная книга", 2010. Выпуск 14. Саратовский государственный университет, 472 с + илл.

Volumul *Antičnyj mir i Arheologija*¹ este o colecție² interuniversitară de lucrări științifice de istorie și arheologie a lumii antice. Este publicat de Catedra de Istorie Antică a Universității de Stat din Saratov, la editura Cartea științifică (*научная книга*). Seria a fost inițiată de către profesorul V. G. Boruhovici în anul 1972 când apare primul număr; din 2009 apare anual. Conținutul este format din lucrări științifice și recenzii semnate de cercetători ruși și străini; publicația apare în limba rusă și a ajuns la numărul 14, la care ne vom referi în continuare.

Ediția cu numărul 14 apărută în 2010 este dedicată profesorului Alexander Pavlovici Medvedev cu prilejul aniversării jubileului celor 60 de ani. Prezentarea este semnată de S.Iu. Monachov. Alexander Medvedev a publicat de-a lungul vieții peste 260 de articole, câteva monografii și este autor a mai multor cursuri universitare. Aria preocupărilor sale științifice înglobează cercetarea diferitelor tematici legate de sciți, sarmați, legăturile grecilor cu barbarii etc. De asemenea, prof. Medvedev a condus șantierul arheologic de la Podonie și săpăturile din necropola tumulară de la Fanagoria.

Volumul omagial cuprinde studii ale cercetătorilor din Federația Rusă, Ucraina, România, Turcia, Grecia și Franța cu tematici din mai multe domenii - istorie, epigrafie, lingvistică, numismatică etc., cu referințe în special la zona de nord a Mării Negre. Conținutul este structurat în patru mari capitole: *Ellada și vecinii ei din antichitate până în perioada ellenistică; Republica și Imperiul Roman; Istoria și arheologia zonei de nord a Mării Negre; Istoriografie și izvoare*.

Primul capitol *Ellada și vecinii ei din antichitate până la perioada ellenistică*, conține articole despre istoria Greciei referitoare la colonizare, aspecte politice – militare și cultural-istorice. Capitolul al doilea reunește lucrări ce tratează istoria Republicii și Imperiului Roman; materialele cu tematică romană actualizează probleme de economie, politică, religie, de armată și de drept roman. Lucrările din al treilea capitol privesc istoria antică și arheologia zonei de nord a Mării Negre; în sfârșit, al patrulea capitol are ca obiect de studiu istoriografia și izvoarele literare.

Articolul lui A. Naso (Innsbruck), *Arheologičeskie torgovye amfory iz Mileta: predvaritel'noe soobščenie*³, tratează problema amforelor de import din Milet, subiect de mare interes în ultima perioadă. Este prezentată săpătura de la Kalabaktepe, unde au fost descoperite peste 30 de amfore considerate a fi aparținut unui depozit de vinuri. Autorul se concentrează pe campaniile de săpătură efectuate în anii 1985 – 1993 de către V. von Graeve, care au scos la iveală o cantitate mare de fragmente de amfore. Cronologia acestor descoperiri poate fi raportată la stratigrafia pentru Milet elaborată de R. Senff. Fragmentele ceramice ale amforelor milesiene descoperite pot fi datate de la sfârșitul secolului VIII/începutul secolului VII a. Chr. până în secolul V a. Chr.; ele au servit cel mai

¹ Trad. „Lumea antică și Arheologia”, abrevierea AMA.

² Сборник trad. colecție, culegere sau volum.

³ Trad. Comerțul arhaic de amfore din Milet: raport preliminar.

probabil ca recipiente pentru uleiul de măsline. Materialul este urmat de un catalog de zece amfore.

Studiul lui I. E. Surikov (Moscova), *Velikaja grečeskaja kolonizacija: ekonomičeskie i političeskie motivy (na primere rannej kolonizacionnoj dejatel'nosti Afin)*⁴, aduce în discuție marea colonizare greacă și mai ales cauzele acesteia, pe care autorul le împarte în factori economici – demografici, economici – comerciali și factori politici (interni și externi). Un rol important l-a avut factorul ideologic reprezentat de Oracolul din Delphi și importanța acestuia în viața coloniștilor. Factorul economico-demografic, respectiv lipsa resurselor materiale de supraviețuire și creșterea populației în perioada arhaică este considerat ca fiind *rădăcina colonizării*. Factorul economico-comercial se reflectă în interesul negoțului, orientat în orașele colonii grecești pe import și nu pe export. Autorul se concentrează asupra factorului politic, intern și extern. Legat de politica internă, articolul evidențiază lupta permanentă pentru putere dintre diferite formațiuni aristocratice. Politica externă putea acționa indiferent de luptele interne. Astfel, o serie de colonii au fost întemeiate nu atât din motive economice, ci mai degrabă din ambiții politice, pentru a îmbunătăți situația geo-strategică a metropolei și pentru a întări prestigiul conducătorului (tiranului) și al orașului colonizator. I. E. Surikov subliniază factorul mental-ideologic ca fiind insuficient tratat în literatura de specialitate, dar care a jucat un rol important în evoluția coloniștilor. Articolul se referă și la expedițiile ateniene din cadrul colonizării timpurii de la sfârșitul secolului VII până la sfârșitul secolului VI a. Chr.

*K istorii severnoj Maloi Azii v ranneellinističeskoe vremja. 2. Period Diadohov 323 – 311 gg.*⁵, a lui N. V. Jefremow (Greifswald) este o continuare a studiului *Istorija južno - pontijskogo regiona v ellinističeskoe vremja. 1. Period Alexandra Makedonskogo*, publicat în VDI 1 (2008) p. 112-129⁶. Semnatarul articolului descrie situația politico-militară după moartea lui Alexandru Macedon, conflictele dintre diadohi pentru supremația din nordul Asiei Mici. Poziția acestei regiuni este marginală și izolată față de cele mai importante centre ale lumii antice. Lui Eumenes din Kardia îi sunt atribuite Babilonul, Cappadocia și Paphlagonia. Sunt trecute în revistă evenimentele politice și militare care au dus la atribuirea teritoriilor menționate lui Eumenes. Autorul e de părere că stăpânirea lui Eumenes asupra celor trei regiuni nu a avut consecințe adânci în istoria orașelor din zonă. După moartea lui Eumenes, urmează o nouă etapă, când Paphlagonia face parte din „Imperiul Asiatic” a lui Antigonos. Studiul menționează că istoria orașelor din regiune este legată de situația politică de la sfârșitul secolului IV a. Chr., care prezintă doi poli de putere: pe de o parte Antigonos și Lysimah, iar pe de altă parte noii stăpânitori din Bithynia și Pont.

În *Razgrom Ferma v 218 g. do n. e.: upadoc npravov ili ekonomičeskii rasčjo?*⁷, N. Yu.

⁴ Trad. *Marea colonizare greacă: cauze economice și politice (exemplul activității Athenei în perioada timpurie a colonizării)*.

⁵ Trad. *Despre istoria nordului Asiei Mici în perioada elenistică timpurie. 2. Perioada diadohilor 323-311 a. Chr.*

⁶ Trad. *Despre istoria regiunii sud-pontice în perioada elenistică. 1. Perioada lui Alexandru Macedon*, VDI 2008, 1. p. 112-129.

⁷ Trad. *Devastarea orașului Ferms din anul 218 a. Chr.: decăderea moravurilor sau interes*

Sivkina (Nižnii Novgorod), descrie distrugerea orașului Thermon din 218 în timpul războiului din 220 – 217 purtat de Federația Etoliană și Liga Elenă. Localitatea se afla pe un teren greu accesibil, dar care era considerat sacru. Odată cu extinderea alianței acest teritoriu a căpătat o semnificație de cult pentru ligă. Regele macedonean Filip V a distrus orașul Thermon, centrul Federației Etoliene. Orașul a fost prădat, jefuit, au fost incendiate temple, porticuri, statui și altare. N. Yu. Sivkina justifică acest comportament, amintind relatările istoricului Polibius în ce-i privește pe etolienii care au distrus sanctuarele din Dion și Dodona, fiind conduși de Skopas și Dorimachos; astfel ar fi procedat și Filip cu orașul Thermon. Studiul identifică o problemă: distrugerea orașului Thermon este o dovadă de decădere religioasă a grecilor? Autoarea consideră că pentru Filip distrugerea orașului nu a fost un act de blasfemie împotriva zeului Apollo, ci regele dorea înfrângerea centrului federal al inamicului. Distrugerea orașului Thermon, centrul ligii etoliene, remarcă N. Yu. Sivkina, nu a fost doar una militară, ci și economică, fiind adusă o lovitură puternică din punct de vedere financiar Etoliei, care după câțiva ani a fost învinsă de macedoneni.

Capitolul *Respublikanskij i imperatorskij Rim*⁸, se compune din cinci articole. Primul aparține lui A. M. Smorchkov (Moscova), *Hramovyj obet (votum) v religiozno-političeskoj praktike respublikanskogo Rima*⁹. Semnatarul articolului tratează problema legăturii oamenilor cu divinitatea în cadrul vieții sacral-politice, ce se realiza prin dedicații adresate divinității pentru înflorirea orașelor. Sunt prezentate diverse probleme printre care actele de consacrare din partea magistraților și construirea templelor. Ridicarea templelor avea la bază un jurământ (dedicație), care întotdeauna era un act individual, chiar dacă acesta era făcut în conformitate cu decizia Senatului. Pe de o parte, jurământul reprezenta obligația personală a magistratului față de zei, iar pe de altă parte societatea înțelegea răspunderea magistraților aleși de a-și îndeplini jurămintele față de divinitate. Autorul amintește, utilizând într-un mod remarcabil izvoarele antice, de jurămintele făcute pe câmpul de luptă de către conducătorii armatei. Acestea aveau ca scop, după caz, mulțumirea față de divinitate pentru victoria obținută sau pentru ridicarea moralului armatei înainte de luptă. A. M. Smorchkov subliniază pe baza textelor istorice ale lui Titus Livius, că persoanele care puteau să depună jurământ erau consulii, pretorii, dictatorii și conducătorii (tribunii) plebei. Cu toate acestea, este precizat faptul că între individ și societate exista armonie. Cetățeanul depunea un jurământ pentru binele societății știind că se poate baza pe ajutorul și sprijinul acesteia. Însă în societate exista libertatea de expresie și de acțiune pentru fiecare membru al său. În ceea ce îi privește pe magistrați, nu există nicio dovadă de control formal asupra acestora inclusiv referitor la construirea templelor. Sprijinul societății nu era pronunțat în mod automat, ci era nevoie de o decizie a Senatului. Autorul menționează că aceasta este o situație tipică ce poate fi urmărită în diferite aspecte ale manifestării vieții religioase din perioada republicană romană.

economic? (n. n. numele orașului în izvoarele literare este *Thermon*).

⁸ Trad. *Republica și Imperiul Roman*.

⁹ Trad. *Templul ca obiect de consacrare (votum) în practica religioasă și politică din Roma republicană*.

Studiul V. V. Dementyvei (Jaroslavl), *Terminologija narrativnoj tradicii, epigrafičeskikh pamjatnikov i monetnyh legend pri oboznačenii rimskoj kvestury*¹⁰, aduce în discuție termenii *quaestores* (fără precizare), *quaestores urbani*, *quaestores Ostiensis*, *quaestores parricidii* (pentru epoca timpurie) care au fost folosiți de romani și în epoca republicană. În articol se tratează terminologia în limba latină, datorată izvoarelor literare, materialelor epigrafice și tradiției narative. Materialul se concentrează asupra următoarelor probleme la care încearcă să și răspundă: ce termeni folosesc tradiția narativă și materialele epigrafice pentru denumirea chesturii romane; care sunt datele numismatice în legătură cu aceasta; ce concepte (din limbile vechi și noi) trebuie considerate sinonime, și care pot fi atribuite diferitelor forme ale chesturii? Ce corelație există între lexicul izvoarelor, folosit în mod direct pentru denumirea chesturii ca magistratură și aparatul de cercetare pe categorii de studiu? Ce unități de clasificare din cercetarea științifică a chesturii se bazează în mod direct pe terminologia izvoarelor și care se referă într-o măsură sau alta la caracterul arbitrar? Astfel, autoarea subliniază statutul oficial al chestorului cu competențe extinse, desemnat cu termenul *proquaestor*. Chestorul, care a funcționat în provincie cu competență pretoriană poartă denumirea de *quaestor pro praetore*. Când prochestorul a funcționat în provincie cu competențe de pretor, acesta era numit *proquaestor pro praetore*. Chestorii municipale au administrat tezaurul, dar în izvoare nu există termenul *quaestores aerarii* referitor la Republică. Termenul latin cu semnificația „chestori italici” lipsește de asemenea. Termenul *quaestores classici* din literatura de specialitate este numai o transliterație a cuvântului grecesc *κλασσικοί* iar în varianta latină acest termen nu există. Conform cercetărilor autoarei termenul de *chestori consulari* și *chestori militari* nu sunt corecți pentru categoriile de clasificare a chesturii romane. În terminologia referitoare la denumirea chesturii, tradiția narativă concordă cu indicațiile provenite din epigrafie și numismatică.

Lucrarea lui E. V. Smykov (Saratov) *Parfja i Rim v 44-40 gg. do n. e.: ot ograničennogo vmešatel'stva k massirovannomu vtorženju*¹¹, analizează evenimentele din anii 44-40 a. Chr. dintre Regatul Part și Roma, începând cu debutul războiului civil, când Pompei cere ajutorul regelui part Orodus. La început Parția își urmărea strict interesul de a-și păstra neutralitatea și nu voia să profite de controlul slăbit al romanilor asupra provinciilor răsăritene. Însă la sfârșitul anului 45 a. Chr. armata partă în număr impresionant vine în ajutorul comandantului L. Caecilius Bassus cu care va trece în Siria. Autorul remarcă două momente: a). nu se știe cu exactitate condițiile în care Parția i-a acordat ajutor militar lui Bassus; nu există dovezi că parții ar fi vrut să-și întărească influența în Siria. b). Al doilea eveniment este legat de conducătorul part Pacorus care era cunoscut din invadarea Siriei în 51-50 a. Chr. Pregătirea de război continuă și după moartea lui Cezar. Se amintește că Pacorus reușește să cucerească orașele siriene (de unde s-a și declarat intrarea Siriei în sfera de influență a Parției). E. V. Smykov concluzionează că după mai mulți ani de război civil, haos intern, politică externă dezastruoasă, Roma practic revine la granițele răsăritene din anul 133 a. Chr.

¹⁰ Trad. *Terminologia pentru denumirea chesturii romane în tradiția narativă, în epigrafie și pe legenda monedelor.*

¹¹ Trad. *Parția și Roma în 44-40 a. Chr.: de la intervenție limitată la invazie masivă.*

A. M. Korolenkov (Moscova), *Zametki ob ekonomičeskom faktore v sočinenijah Sallyustija*¹², ia în discuție un aspect mai puțin obișnuit din opera lui Sallustius, considerat un scriitor moralist. Zona de interes pentru analist este nord-vestul Africii; se fac referiri la comerțul maritim și la implicarea factorului economic în evenimentele politice. Studiul aduce în discuție un aspect negativ al economiei și anume *avaritia*. După Sallustius, ambiția (*ambitio*) este mai apropiată de virtute (*virtus*) decât *avaritia*. A. M. Korolenkov remarcă faptul că Sallustius în lucrările sale prezintă senatori care primesc mită, soldați care jefuiesc, plebei care își schimbă libertatea pentru pomana de grâne. Cu toate că Sallustius nu încurajează *avaritia*, considera că aceasta stă la baza conflictelor sociale care i-a avut ca protagoniști pe Catilina și Iugurtha.

Articolul lui A. E. Baryshnikov (Kaluga), *Golavy rimskih imperatorskih statuj v rekah Albiona: k probleme interpretacii istočnikov*¹³, analizează problema unui grup de capete statuare descoperite în Britannia. Acestea erau sculpturi din marmură sau bronz ale împăraților romani care au fost retezate și aruncate în râurile regiunii Albion (capul de statuie a lui Claudiu a fost descoperit în râul Āld, iar a lui Hadrian în Temza). Autorul susține că motivul retezării acestor statui nu este clar cunoscut; M. S. Sadavskaja sugera că probabil capetele statuiilor au fost aruncate în râuri de rebelii britanici din perioada anilor 60-120 p. Chr., care își manifestau astfel atitudinea antiromană. Însă semantatul studiului consideră că decapitarea statuiilor a fost făcută din alte motive. Britanicii, susține el, consideră râurile și lacurile locuri sacre. De obicei bijuteriile erau cele aruncate în ape ca ofrande. Un al doilea argument remarcat de autor ar fi că celții aveau un cult al capetelor umane; cele mai bune exemple ar fi descoperirile din râul Walbrook. Pe de altă parte, tăierea capetelor statuiilor și aruncarea lor în apă ar putea sta la baza unei întrepătrunderi între două tradiții - cea romană și cea britanică. O astfel de analogie există în micile busturi descoperite în Willingham Fen, Llanio etc. A. E. Baryshnikov susține că lipsa inventarului de lângă acestea nu poate demonstra caracterul de ritual al artefactelor, iar numărul mic al descoperirilor similare nu poate clarifica problema artefactelor din regiunea menționată. Ipotezele aruncării în râuri a capetelor de statui de către rebelii răsculați sau a britanicilor romanizați pot fi confirmate doar în cazul unor noi descoperiri.

Capitolul *Istoriya i arheologija antičnogo Pričernomorija*¹⁴, reunește zece articole care dezbat în special problemele istoriei și arheologiei din zona de nord a Mării Negre. Primul articol semnat de către M. N. Daragan (Kiev), *O datirovke amfory iz pogrebenija Nr. 2 Repjahovatoi mogily*,¹⁵ prezintă cercetările din regiunea de silvostepă a Ucrainei din apropierea Niprului începute în anul 1974, când a fost descoperit momântul Repjahovataya. Acesta conține două complexe funerare foarte bogate; autorul prezintă descoperirile din complexul Nr. 2, al cărui inventar era format dintr-un depozit ce aparținea sciților timpurii. Depozitul era format dintr-un ulcior grecesc, o sabie, vârfuri de săgeți, un cazan din bronz care

¹² Trad. Cu privire la factorul economic în lucrările lui Sallustius.

¹³ Trad. Capetele de statui ale împăraților romani descoperite în râurile Albionului: Despre problema interpretării artefactelor.

¹⁴ Trad. Istoria antică și arheologia din zona Mării Negre.

¹⁵ Trad. Despre datarea amforei din momântul nr. 2 al tumulului Repjahovataya.

în primele publicații a fost interpretat ca fiind un vas crater de producție transcaucaziană, și o amforă, care la început a fost atribuită celor de tip Thasos, de la mijlocul secolului al VI-lea a. Chr. La începutul anilor 1980 cercetătorul L. K. Galanin după revizuirea cronologiei tumulului Kelermes și a cercetărilor lui V. G. Petrenko a tumulului Krasnoznamenskii și a altor tumuli ale sciților timpurii de pe Donul mijlociu se constată că monumentele de tip Kelermes în Caucazul de nord au existat din secolul VII a. Chr., dar nu mai târziu de începutul secolului VI a. Chr. Autorul prezintă ipoteze ale mai multor specialiști cu privire la datarea amforei considerate acum milesiene dar și a întregului complex funerar de la Repjahovataya. P. Dupont datează amfora din complexul menționat la mijlocul celui de al treilea sfert al secolului VI a. Chr. și o atribuie tipului târziu al amforelor milesiene, iar S. Yu. Monachov o datează în prima jumătate a secolului VI a. Chr.

Cazanul din complexul funerar Nr. 2 are mânerul zoomorf masiv turnat în formă de pasăre cu aripile deschise și, după cum susține autorul, sunt tipice pentru Urartu și Asiria. A fost datat nu mai târziu de secolul VII a. Chr. *Sabia* din același complex are mânerul format din trei părți și este caracteristică pentru secolul VII a. Chr. Autorul datează complexul funerar în a doua jumătate a secolului VII a. Chr. până la mijlocul secolului VI a. Chr. și îl consideră ca etalon pentru datarea sciților timpurii. Materialul este urmat de un catalog de piese.

Periodizacija osvoenija grekami Tamanskogo P-ova v VI-V vv. do. n. e. (sootnošenje pis'mennyh i arheologičeskikh istočnikov),¹⁶ semnat de A. A. Zavoykin (Moscova), tratează problema dezvoltării peninsulei Taman în sec. VI-V a. Chr. sub influența factorului grecesc. Este subliniat faptul că izvoarele scrise din această perioadă lipsesc pentru regiunea aflată la est de Bosporul Cimmerician. Autorul divizează acest interval în două perioade de dezvoltare. Prima perioadă se caracterizează printr-o intensă înflorire coroborată cu evoluția grecilor pe teritoriul fertil al regiunii. A. A. Zavoykin împarte această primă perioadă în două faze: 570-540 a. Chr. – procesul de formare și dezvoltare a coloniilor din Bosporul Asiatic, în special a celor din orașele ioniene, afectate la început de războiul cu Lidia și apoi cu Persia; a doua fază: aproximativ 540-480/475 a. Chr. – dezvoltarea intensă a peninsulei prin întemeierea a zeci de așezări rurale în *chora* polisurilor existente. A doua perioadă este marcată de evenimente catastrofale și începe aproximativ în anul 470 a. Chr. Se observă urmele conflictelor militare atât în orașe, cât și în zonele rurale (autorul remarcă creșterea numărului de arme în mormintele din necropolele Bosporului Asiatic). Stagnarea sau chiar declinul temporar a fost întrerupt de amestecul unei a treia forțe, la sfârșitul secolului V a. Chr., când tiranul scit Satyros I, din Panticampeum pătrunde cu armata prin strâmtoare și ocupă polisurile din peninsula Taman. Puterea din Bosporul Asiatic va fi deținută în continuare de dinastia Spartokizilor, care vor moșteni și problemele militare – politice în relațiile cu vecinii.

P. B. Stoyanov (Čanakkale), *Materialy konca VI – načala III vv. do n. e. iz raskopok posesenija Artjuščenko 2 v južnoi časti Tamanskogo P-ova*¹⁷, descrie cercetările

¹⁶ Trad. *Periodizarea dezvoltării de către greci a peninsulei Taman în secolele VI-V a. Chr. (corelația dintre izvoarele arheologice și cele scrise)*.

¹⁷ Trad. *Materiale de la sfârșitul secolului VI – începutul secolului III a. Chr. din cercetarea*

din așezarea Artuschenko 2, situată în partea de sud a peninsulei Taman, la 5 kilometri de satul Artuschenko (regiunea Krasnodar, raionul Temryukskii). După cum menționează autorul, în perioada arhaică această regiune a făcut parte din *chora* orașului Hermonassa. Cercetarea arheologică a fost începută în 1998 de către expediția Bosporus a Academiei Ruse de Științe IIMK; la început săpăturile au avut caracter de salvare. Au fost identificate trei straturi arheologice, în primul predominând fragmentele de amfore de Chios; sunt notate alte fragmente de amfore de la mijlocul secolului V a. Chr. și de Thasos din secolul IV a. Chr. Din ceramica attică cu firnis se evidențiază un fund de ceașcă și un fragment de buză de la bowl-kantharos de la sfârșitul secolului IV a. Chr. Astfel, pe baza analizei materialului autorul încadrează stratul arheologic în limitele primei jumătăți a secolului V – prima jumătate a secolului IV a. Chr. Tot din acest strat au fost recuperate un număr mare de fragmente aparținând ceramicii fine de culoare roșie. Majoritatea fragmentelor ceramice de culoare roșie provin de la castroane ce au fost încadrate în secolul V – începutul secolului III a. Chr. În cel de al doilea strat au fost identificate fragmente ceramice de la diferite vase: amfore, vase pentru pește, ceașcă de tip Stemless, kantharos, ulcioare, dar și fragmente lucrate la mână. Stratul a fost încadrat pe baza materialului în prima jumătate a secolului V până la mijlocul secolului III a. Chr.; al treilea strat arheologic a fost datat la sfârșitul secolului VI – începutul secolului V a. Chr. Autorul prezintă materialul recuperat din mai multe gropi și care constă într-un număr impresionant de fragmente ceramice. Pe baza materialului cercetat și datorită cantității mari de fragmente ceramice P. B. Stoyanov presupune existența unei manufacturi ceramice locale și încadrează așezarea Artuschenko 2 în secolele VI – IV a. Chr. Și ne putem face o imagine, după cum susține semnatarul studiului, nu doar asupra tipurilor ceramice din așezare, dar și asupra diferitelor aspecte din viața populației rurale a Bosporului. Articolul este urmat de un plan al zonei cercetate și de mai multe planșe.

Studiul celor doi autori A. M. Butyagin (St.-Petersburg) și M. Yu. Treister (Berlin), *Bronzovaja ol'pa Mirmekijskogo klada*¹⁸, prezintă un tezaur de 99 de monede din electrum, din orașul Cyzic. Tezaurul a fost descoperit sub peretele unei construcții interpretată în timpul săpăturilor din 1960 ca fiind „templul Demetrei”. Monedele au fost depuse într-o *olpe* de bronz. Autorii prezintă descrierea vasului cu datele tehnice, însă nu au găsit analogii complete pentru vasele de metal. Analiza se bazează pe analogiile cu vase ceramice din ultimul sfert al secolului V – prima jumătate a secolului IV a. Chr. Vasul de tip *olpe* de la Myrmekion a fost atribuit grupei de *olpai* biconice de bronz, încadrate de Thomas Weber în tipul III B și datate la sfârșitul secolului VI – prima jumătate a secolului V a. Chr. Autorii susțin că vasul - *olpe* de la Myrmekion nu este singurul în care a fost ascuns un tezaur și susțin că tezaurul a fost ascuns într-un vas, care a fost produs cu cel puțin 200 de ani înaintea depozitării monedelor. De asemenea, consideră că este greu de stabilit dacă aceste vase de bronz sunt caracteristice pentru ascunderea tezaurilor din temple.

așezării Artuschenko 2 din partea de sud a peninsulei Taman.

¹⁸ Trad. *Olpe de bronz din tezaurul de la Myrmekion.*

Lucrarea semnată de V. P. Bylkova (Kherson), *Antičnii keramičeskii kompleks iz poluzemljanki Nr. 80 na Belozerskom poselenii*,¹⁹ aduce în discuție cercetările din așezarea Belozerskoe, situată la gurile Niprului. În ceea ce privește stratigrafia au fost identificate două perioade de construcție în limitele secolului IV – primul sfert al secolului III a. Chr. Semibordeiul Nr. 80 se află în caroul 69 și este atribuit primei perioade de construcție. Încetarea funcționării lui este marcată de un puternic incendiu. În umplutura semibordeiului, în afară de fragmente ceramice au mai fost descoperite alte 47 de artefacte din care se evidențiază 14 greutateți de aceleași mărimi și forme produse din pereții amforelor, cinci monede slab conservate, corespunzătoare după dimensiuni tipului Olbia cu imaginea Demetrei, resturile unei frânghii groase împletite în trei, câteva cuie de fier, un cercel și trei pietre de ascuțit. Deosebite sunt cele șase fragmente de amforă de același tip lucrate dintr-un lut dens de culoare roșie cu bucăți mici de var și mică în pastă. Pe toate vasele apar aceleași inscripții în *dipinti* și *graffiti*. Autoarea susține că aceste amfore, în așezările timpurii nu sunt întâlnite și probabil reprezintă un tip rar. Pe baza rezultatelor analizei materialelor din semibordeiul menționat și a numeroaselor analogii, V. P. Bylkova datează semibordeiul la sfârșitul secolului IV a. Chr. și consideră că între achiziționarea setului mare de ceramică și incendiu nu a trecut foarte mult timp, iar vasele întregi fixează data încetării funcționării lui. Studiul este însoțit de planșe cu planul cercetării și piesele descoperite.

S. V. Polin (Kiev), în articolul, *Amfory Alexandropol'skogo kurgana (po materialam raskopok 2004-2009 gg.)*,²⁰ prezintă cercetările din tumulul Alexandropol, care este considerat unul dintre cei mai mari tumuli ai regatului scitic din zona de nord a Mării Negre (la debutul cercetărilor din anii 1852-1854 conduse de A. V. Teresčenko, înălțimea tumulului depășea 21 m); acesta este localizat lângă satul Petrikovka, raionul Solonyansk, regiunea Dnepropetrovsk. Campania de cercetare din anii 2004-2009 a fost întreprinsă de Expediția din Stepă Sciților a Institutul de Arheologie NAS din Ucraina. Autorul amintește de cercetările anterioare și de rezultatele acestora, cu ipotezele și datările propuse de M. I. Rostovcev, T. Sulimirskii, A. Yu. Alexeev, I. B. Brashinskii, A. I. Meliukova etc. M.I. Rostovcev data tumulul în prima jumătate sau la începutul secolului III a. Chr.; I. B. Brashinskii propunea aceeași datare; N. A. Onaiko datează inventarul tumulului la sfârșitul secolului IV – începutul secolului III a. Chr. S.V. Polin consideră că tumulul Alexandropol, în baza datării materialului ceramic, poate fi încadrat în limitele celei de a doua jumătăți a secolului IV – începutul secolului III a. Chr. Cercetările de la mijlocul secolului al XIX-lea nu au surprins șanțul tumulului, așa încât campania din 2004-2009 s-a concentrat asupra acestuia. Astfel, au fost efectuate cercetări de amploare. În urma rezultatelor a fost localizat șanțul tumulului, cu un diametru de aproximativ 110 m; adâncimea variază de la o zonă la alta între 1,7 – 3,3 m și lățimea de 2,4 – 5,0 m. Au fost identificate cele două deschideri în interiorul șanțului dinspre vest și est cu lățimea de 3,6 – 4,0 m. Resturile ospățului funerar se aflau în afara șanțului tumulului, spre vest, pe o

¹⁹ Trad. *Complexul de ceramică antică din semibordeiul Nr. 80 din așezarea Belozerskoe.*

²⁰ Trad. *Amfore din tumulul Alexandropol (după materialele descoperite în anii 2004-2009).*

porțiune arcuită lată de aproximativ 15 m și se întind pe o distanță de circa 110 m, ce cuprinde o arie de 2491,8 m.p. În această zonă au fost descoperite 11 morminte umane considerate ca fiind elemente ale ritului funerar. În umplutura mormintelor au fost depuse găhuri de amfore de la ospățul funerar, pietre sau bârne de lemn; în jurul acestora se înregistrează o concentrare mai mare de fragmente de amfore și oase de animale. Toate mormintele au fost realizate după aceeași tradiție – în gropi înguste ușor adâncite; scheletele erau orientate către vest.

În zona de lângă tumul, din afara șanțului, printre resturile ospățului funerar au fost descoperite fragmente de la 389 de amfore produse în 13 centre diferite. Predomină amforele din Heracleea Pontică, care sunt reprezentate de două tipuri: tipul pithoid încadrat de la sfârșitul secolului V până la mijlocul anilor 370 a. Chr. Cea de a doua grupă de amfore de Heracleea este reprezentată de 22 de amfore cu corpul conic, încadrate din 360 până la începutul secolului III a. Chr.

O altă grupă destul de numeroasă (89 amfore) este cea a amforelor considerate până nu demult ca producție Bosporană sau tipul timpuriu al amforelor de Chersones. Această categorie este și ea împărțită în două grupe: prima este de culoare roșie, dintr-o pastă densă cu nisip fin și cuarț fărâmițat, fără luciu (34 amfore). S. Yu. Monachov datează această serie în intervalul celui de al treilea sfert al secolului IV a. Chr. Cea de a doua serie a acestui tip de amfore este formată din 55 de vase de culoare brună – maro, pastă fărâmicioasă cu nisip și bucăți mici de cuarț în compoziție. Au aceeași datare ca și prima serie. Pe mânerile ambelor grupe ale amforelor de Chersones apar cinci ștampile.

De cele 18 amfore Thasos, cu pasta deschisă la culoare, sunt legate patru ștampile identice cu legenda ΘΑΣΙΩΝ și ΝΑΥΣΩΝ. Pentru acestea autorul găsește analogii în amforele de tipul Topraisar, care sunt încadrate de S. Yu. Monachov în prima jumătate a secolului IV a. Chr. Amforele de tipul Murighiol din zona tumulului Alexandropol sunt reprezentate de 31 de exemplare. S. Yu. Monachov consideră că aceste amfore apar în zona de nord a Mării Negre în complexele din prima jumătate a secolului IV a. Chr. și le atribuie unui centru de producție neidentificat din jurul Thasosului. Remarcă analogii în vasele de Heracleea și Thasos din secolul IV a. Chr. Printre acestea au fost descoperite fragmente ceramice de la amfore de tip Chios și Sinope.

S. V. Polin susține că perioada de coexistență a tuturor amforelor descoperite și a ștampilelor este definită și le încadrează în al treilea sfert al secolului al IV-lea a. Chr. Materialul prezentat este însoțit de planșe cu planul cercetării, desene ale amforelor și ștampilelor.

În articolul *Nekotorye sovremennye tendencii v izučenii ekonomiki Bosporskogo gosudarstva IV v. do n. e.*²¹, Yu. A. Vinogradov (St. Petersburg), tratează problemele economice ale regatului Bosporan în secolul IV a. Chr., M. I. Rostovcev numea această perioadă „*vremuri binecuvântate*” ale elenismului pe malul de nord al Mării Negre sau „*secolul de aur*”. Autorul aduce în discuție potențialul de producție a cerealelor, respectiv nivelul de dezvoltare a comerțului cu Marea Mediterană pe de o parte, iar pe de alta cel cu lumea barbară. Sunt menționate mărturiile autorilor antici, în legătură cu exportul de cereale din Bospor către Athena, unde

²¹ Trad. *Unele tendințe moderne în cercetarea economiei regatului Bosporan din secolul IV a. Chr.*

se transportau cantități uriașe anual așa cum relatează Demosthene și Strabon. Yu. A. Vinogradov susține că în urma analizelor paleobotanice apar aspecte noi destul de importante în ceea ce privește comerțul cu cereale. Analizele demonstrează faptul că grecii cultivau în zona Bosporului aceleași culturi ca în metropole: vița de vie, măslinul, grâul, linte, orzul. Iar grâul este reprezentativ în exportul cerealelor. Un alt factor al economiei regatului Bosporan, după cum susțin V. F. Gaidukevici și S. I. Kapoșina, se regăsește în importuri, care capătă amploare începând cu sfârșitul secolului V a. Chr. Însă autorul consideră că importurile din Bospor, în marea masă de importuri antice sunt greu de evidențiat (se referă nu doar la produsele ce au tranzitat Bosporul, dar și la produsele meșterilor autohtoni, pentru care nu sunt destule date).

Autorul concluzionează că în secolul IV a. Chr., în condițiile de stabilitate militar-politică în zonele agricole ale stepei, economia tuturor orașelor grecești de pe malul de nord al Pontului și al Bosporului a fost înfloritoare.

Cei doi autori O. L. Gabelko (Cazan) și E. V. Kuznecova (Saratov) ai articolului, *Sinojkizm Amastrii i amfornoe proizvodstvo v polisah Južnogo Ponta (2-ja pol. IV – 1-ja tret' III v. do n. e)*,²² dezvoltă concepția lui S. Yu. Monachov legată de posibilitatea atribuirii câtorva tipuri de amfore (din a doua jumătate a secolului IV – prima decadă a secolului III a. Chr.), după caracteristicile morfologice, tradiție și ștampile de Heraclea Pontică, dar cu particularități mai puțin frecvente pentru acest centru și asemănătoare cu cele sinopeene, unei *polis* din sudul Pontului fără a se preciza care anume. La începuturile secolului III a. Chr., regina Amastris, soția lui Dionysios tiran al Heracleei, întemeiază un nou *polis* format din patru așezări Tios, Sesamos, Cromna, Kytor. Cercetătorii consideră, că în timpul celei de a doua jumătăți a secolului IV a. Chr. amforele erau produse la Cromna. Acest fapt este evidențiat și de monedele polisului care poartă imaginea Herei pe avers, iar pe revers imaginea unui vas ceramic de tip *kantharos* și a unui ciorchine de strugure. Tradiția cromniană și atelierele de ceramică de aici puteau constitui o bază a producției de amfore din Amastia. Unii cercetători consideră că Tios ar fi putut fi o perioadă centrul manufacturii ceramice. Autorii studiului susțin că amforele de tipul Geferka menționate de S. Yu. Monachov pot fi atribuite orașului Amastris și încadrate la sfârșitul secolului III a. Chr.

N. F. Fedoseev (Kerch) în articolul, *K interpretacii kompleksa Nr. 23 poselenija Staraja Bodganovka 2 na hore Ol'vii i ob englifičeskikh kolečkah*,²³ prezintă cercetarea complexului Nr. 23 din Bogdanovka Veche, din anii 1981-1982. Cu toate că, descoperirile din complex nu sunt foarte numeroase, printre acestea au fost găsite un vârf de săgeată cu trei aripioare din bronz și un „delfinaș olbian” de cupru. Cecetătorii datează complexul în ultima decadă a secolului VI – începutul secolului V a. Chr. Însă autorul restrânge datarea până la începutul secolului V – primul sfert al secolului V a. Chr. Descoperirile au în vedere și un cuptor folosit probabil pentru producerea ceramicii. Combustibilul folosit pentru acest cuptor cu boltă și două camere era stuful. Acesta se folosea și pentru a însemna amforele;

²² Trad. *Sinoicismul Amastriei și producția de amfore în orașe din sudul Pontului (a doua jumătate a secolului IV – prima decadă a secolului III a. Chr.)*.

²³ Trad. *Despre interpretarea complexului Nr. 23 din așezarea Bogdanovka Veche 2 din chora Olbiei și despre impresiunile circulare englice*.

marca de olar era aplicată pe gâtul sau piciorul amforei, înainte de ardere. Autorul datează materialele amforice în secolele V – III a. Chr.

Studiul lui A. P. Medvedev (Voronej), *Novye otkrytija v vostočnom nekropole Fanagorii (2005-2007 gg.)*,²⁴ aduce în discuție cercetările necropolei estice a așezării antice Phanagoria, întreprinse de arheologii Universității de Stat Voronej. În partea centrală a necropolei estice au fost săpate două gropi cu aria de 3994 m.p. Astfel, au fost descoperite 120 de morminte de înhumăție care aparțin unor perioade diferite: 26 sunt elenistice (III-I a. Chr); 44 romane (I-III p. Chr) și 24 romane târzii, aparținând secolelor IV-V p. Chr; au mai fost descoperite 8 înmormântări de cai; au fost identificate zona ospățului funerar și altare de sacrificiu. De asemenea, a fost descoperit un șanț circular care se leagă probabil de mormintele romane târzii. Articolul prezintă și diferite tipuri de morminte, în funcție de construcția acestora: gropi simple, ciste de piatră, catacombe, morminte cu firidă longitudinală, morminte acoperite cu plăci de olane; în cazul mormintelor elenistice există două înmormântări de copii nou-născuți în vase (amforă și uclior). În campania descrisă de autor au fost descoperite mai multe artefacte, cel mai interesant dintre acestea fiind o piatră de mormânt (stelă funerară) cu reprezentări ale ospățului funerar al „călăreților bosporani”. Printre alte descoperiri sunt și figurinele de teracotă cu reprezentări de călăreți războinici. A. P. Medvedev susține, pe baza descoperirilor, că necropola face parte din perioada marilor migrații (D1-D2) și conține morminte cu un pronunțat caracter barbar. Descoperirile din necropola de est permit autorului să sublinieze aspectele vieții spirituale și materiale ale unei populații multietnice din perioada romană-târzie care nu fusese în prealabil cunoscută în Phanagoria. Materialul este însoțit de planșe cu inventarul descoperit (fotografii).

Ultimul capitol, *Istoriografija i sovremennoe istočnikovedenie*,²⁵ se compune din cinci articole ce tratează problemele istoriografiei antice și a izvoarelor. Materialul *Poslednie dostiženija grečeskoj keramičeskoj epigrafiki na zapade*,²⁶ a lui Y. Garlan (Rennes), prezintă progresele epigrafiei de pe ștampilele ceramice grecești, pe baza materialelor din nordul Egeei și din Marea Neagră. Articolul dezbate probleme de istoriografia epigrafiei ceramice, situația disciplinei în anii 1980, metodele moderne de cercetare, importanța istorică a ștampilelor de pe amfore. Progresele epigrafiei ceramice se datorează identificării atelierelor de producție și recunoașterii produselor proprii de atelier în Thasos, Egipt, Cnidos, Samothrace, Sinope etc. Rolul ștampilelor de pe amfore, în opinia lui Garlan, corespunde cerințelor de control fiscal și practicilor economice ale grecilor. Studiul este însoțit de planșe (fotografii) ale ștampilelor de pe diferite amfore.

Articolul *Polnoe imja Diona Kassija v epigrafičeskyh i narrativnih istočnikah: problemy rekonstrukcii*,²⁷ semnat de K. V. Markov (Nižnii Novgorod), subliniază că autorii bizantini atribuiă în mod greșit prenumele Cocceianus lui Dio Chrisostomos. Această ipoteză este atribuită lui M. A. Gowing, iar articolul aduce

²⁴ Trad. Noi descoperiri în necropola de est a Phanagoriei (2005-2007).

²⁵ Trad. Istoriografia și izvoarele moderne.

²⁶ Trad. Progresele recente ale epigrafiei ceramice grecești din Occident.

²⁷ Trad. Numele complet a lui Dio Cassius în izvoarele epigrafice și narrative: problem de reconstituire.

argumente în favoarea versiunii că numele de Dio apare ca rezultat al căsătoriei lui Cassius din Niceea cu fiica lui Dio Cocceianus din Prusa. K. V. Markov consideră că probabil numele întreg al autorului lucrării „Istoria Romană” a fost Lucius Claudius Cassius Dio Cocceianus.

L. M. Luk'ianova (Saratov) în studiul *Antičnye istoki Petrarki „O družbe” v traktate „O sredstvoh protiv prevratnostej sud'by”*²⁸, se referă la tratatul lui Petrarca „*De remediis utriusque fortunae*”, care conține șapte dialoguri dedicate subiectului prietenie. Analiza textului arată că Petrarca a studiat autorii antici. Umanistul italian privește relațiile de prietenie dintre oameni ca fiind diferite de cele prezentate de Aristotel, Cicero și Seneca. Analiza studiului dialogurilor permite autorului să ajungă la concluzia că numeroase formule stilistice au fost elaborate după modelul antichității și Petrarca le folosește ca stil propriu.

O. V. Kočerženko (Saratov) și B. N. Slonov (Saratov) autorii articolului, *O social'noj strukture „Kolesničnyh” obščestv i fenomene „Kolesničnyh” kul'tur bronzovogo veka Evrazii*²⁹, prezintă trăsăturile caracteristice ale structurii sociale din „societatea populațiilor ce au folosit carul de luptă” din Orientul apropiat și Asia de est și de asemenea și din alte teritorii pe baza izvoarelor scrise disponibile. Aceste structuri sunt comparate cu caracteristicile structurii social-politice din culturile nescrise din stepa Euroasiei, în ceea ce privește analiza materialelor complexelor. Autorii consideră că prezența carului de luptă reprezintă o „marcă” a complexității oragnizării societății cu certitudinea stabilirii caracteristicilor social-politice și nu a fost doar o simplă invenție tehnico-militară.

În ultimul articol *COLLOQVIVM CLASSICVM – II: Problemy antičnoj istorii i klassičeskoj filologii. K XX-letiju naučnogo seminaru „COLLEGIVM CLASSICVM”*³⁰, semnat de V. I. Kaščeev și A. A. Sinicyn (Saratov) prezintă desfășurarea lucrărilor seminarului științific organizat la Saratov cu sprijinul Institutului de Istorie și Relații Internaționale de la Universitatea de Stat N. G. Černyševskii și biblioteca regională Saratov în 29 – 30 mai 2010. Lucrările seminarului științific au avut ca temă problemele istoriei antice, perioadele elenistică și romană, dar au fost susținute și prezentări cu caracter filologic.

*

Considerăm că volumul la care ne-am referit se adresează specialiștilor arheologi și istorici, și mai cu seamă celor interesați de istoria spațiului pontic.

Tematica este diversă: probleme de istorie politică dar și de viață economică; importanța factorilor etnici – grec, scitic, autohton – în dezvoltarea zonei; importanța izvoarelor literare; descoperiri arheologice recente dar și preluarea și reactualizarea unor descoperiri mai vechi.

Sunt prezentate complexe arheologice și artefacte, unele etalon prin cantitatea sau calitatea descoperirilor.

Spațiul istoric este larg, de la colonizarea greacă și perioada elenistică la

²⁸ Trad. *Surse antice în dialogurile lui Petrarca „Despre prietenie” în tratatul „Despre remedii împotriva vicisitudinilor vieții”.*

²⁹ Trad. *Despre structura socială a societăților „carului de luptă” și fenomenul culturii „carului de luptă” în epoca bronzului din Eurasia.*

³⁰ Trad. *COLLOQVIVM CLASSICVM – II: Problemele istoriei antice și ale filologiei clasice. A XX-ea ediție a seminarului științific „COLLEGIVM CLASSICVM”.*

prezența Romei. Spațiul geografic – și el larg-, cuprinde zona nord-pontică (cu predilecție) cu peninsula Taman, dar și sudul pontic și spațiul mediteranean.

Volumul este un util instrument de lucru pentru arheologie: oferă interpretări, ipoteze, date concrete din cercetarea de teren.

Volumul cu nr. 14 (2010) din *Antičnyj mir i Arheologija* este un exemplu de ce putem afla în domeniul nostru de specialitate din publicația universității din Saratov.

Vitalie BODOLICĂ*

* Vitalie Bodolică: Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Piața Ovidiu nr. 12, Constanța; e-mail: batea_bodo@yahoo.com.